

ЗАВДАННЯ З ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТЯЖКИМИ МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ В ЧИННИХ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНИХ ПРОГРАМАХ УКРАЇНИ

TASK FOR FORMATION OF DIALOGICAL SPEECH IN CHILDREN OF ELDERLY PRESCHOOL AGE WITH SEVERE SPEECH DISORDERS IN CURRENT CORRECTIVE AND DEVELOPMENTAL PROGRAMS IN UKRAINE

У статті здійснено науково-методичний аналіз завдань із формування діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими мовленнєвими порушеннями (ТПМ), визначених у чинних корекційно-розвивальних програмах України. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості дітей із ТПМ та необхідністю їх ефективної підготовки до навчання в умовах інклюзивного середовища. Метою статті є виокремлення, систематизація та критичний огляд програмних завдань, спрямованих на розвиток діалогічної компетентності, а також визначення їх відповідності сучасним науковим підходам до мовленнєвого розвитку.

Детальний аналіз чинних корекційно-розвивальних програм та програм виховання, навчання та розвитку дітей старшого дошкільного віку щодо наявності завдань із розвитку діалогічної компетентності дозволяє констатувати, що в них детально представлені завдання з розвитку фонетичної, лексичної, граматичної, діалогічного мовлення, монологічного мовлення, зв'язного мовлення, відображаючи своєрідність контингенту дітей, із нормальним рівнем мовленнєвого розвитку – за віковим принципом, із загальним недорозвитком мовлення – за рівнем мовленнєвого розвитку. При цьому кожна програма представляє узагальнені показники обсягу знань, умінь і навичок, якими повинна оволодіти дитина старшого дошкільного віку, та загальні завдання незалежно від індивідуально-типологічних особливостей дітей, рівня сформованості мовленнєвих знань, умінь і навичок тощо. Методичних рекомендацій до корекційно-навчальних програм щодо роботи з формування діалогічної компетентності у дітей із різними мовленнєвими вадами немає.

У програмно-методичних комплексах, які визначають основні завдання з розвитку мовлення дітей у загальноосвітніх дошкільних навчальних закладах, незважаючи на досить детальний зміст роботи з розвитку мовленнєвої компетенції, досить поверхово, мимохідь акцентується увага вихователів на роботу над коригуванням діалогічної компетентності у дітей з тяжкими порушеннями мовлення, до того ж методичні рекомендації відсутні.

Ключові слова: інклюзія, спеціальна освіта, мовленнєві компетентності, діалог.

The article presents a scientific and methodological analysis of tasks for the formation of dialogic speech in children of senior preschool age with severe speech disorders (SSD), defined in the current correctional and developmental programs of Ukraine. The relevance of the study is due to the increasing number of children with SSD and the need for their effective preparation for learning in an inclusive environment. The purpose of the article is to identify, systematize and critically review program tasks aimed at the development of dialogic competence, as well as to determine their compliance with modern scientific approaches to speech development.

A detailed analysis of current correctional and developmental programs and programs for the upbringing, training and development of children of senior preschool age regarding the presence of tasks for the development of dialogic competence allows us to state that they present in detail tasks for the development of phonetic, lexical, grammatical, dialogic speech, monologue speech, coherent speech, reflecting the uniqueness of the contingent of children, with a normal level of speech development – according to the age principle, with general speech underdevelopment – according to the level of speech development. At the same time, each program presents generalized indicators of the volume of knowledge, skills and abilities that a child of senior preschool age must master, and general tasks regardless of the individual typological characteristics of children, the level of formation of speech knowledge, skills and abilities, etc.

There are no methodological recommendations for correctional and educational programs on the formation of dialogical competence in children with various speech disorders. In the program-methodological complexes that define the main tasks for the development of children's speech in general preschool educational institutions, despite the rather detailed content of the work on the development of speech competence, the attention of educators to the work on the correction of dialogical competence in children with severe speech disorders is rather superficially, in passing, and there are no methodological recommendations.

Key words: inclusion, special education, speech competence, dialogue.

УДК 376.36:81'23
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/86.2.11>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Савінова Н.В.,
докт. пед. наук,
професор кафедри соціальної роботи,
педагогіки та логопедії,
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

Нездатна А.Ю.,
викладач кафедри соціальної роботи,
педагогіки та логопедії
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили,
аспірант
Інституту спеціальної педагогіки
та психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних
наук України

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У законі України “Про дошкільну освіту” (2025) зазначається, що гарантується право на здобуття дошкільної освіти та створюються можливості для його реалізації з урахуванням індивідуальних особливостей, особливих освітніх та інших потреб і можливостей кожної дитини (стаття 8, пункт 1).

Також цим законом визначено, що діти з особливими освітніми потребами, в тому числі зумовленими фізичними, психічними, інтелектуальними та/або сенсорними порушеннями, розладами поведінки, мають право на здобуття дошкільної освіти відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб

і можливостей (стаття 8, пункт 5); держава сприяє розвиткові різних форм соціальної адаптації дітей із психофізичними вадами, хворих, гарантує створення їм умов і забезпечення рівних можливостей здобуття дошкільної освіти, реабілітації та покращення здоров'я.

Державний стандарт спеціальної освіти дітей із особливими потребами, концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку визначають принципи проектування змісту навчання, мінімальний обсяг знань, умінь і навичок для дітей із вадами психофізичного розвитку, зокрема порушеннями мовлення.

Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку [1], розроблена Є.Соботович, визначає зміст корекційного навчання, зокрема для дітей із загальним недорозвитком мовлення, містить характеристику дефекту, різні варіанти та орієнтовні напрями корекційного навчання. Аналізуючи Концепцію стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушенням мовленнєвого розвитку, слід зазначити, що в ній визначені основні завдання, які передбачають корекцію провідного розладу, розвиток усіх сторін мовлення та підготовку дітей до навчання у школі. Ці завдання розроблені для спеціальних дошкільних навчальних закладів і логопедичних груп для дітей із мовленнєвими порушеннями при масових дошкільних навчальних закладах.

У зазначеному документі підкреслюється, що корекційне навчання має передбачити нормалізацію порушених контактів дитини з оточуючим середовищем та її соціальну інтеграцію. Цей розділ навчання має спрямовуватися на усунення психогенних порушень у дітей із вадами мовлення. Процес навчання поділяється на два етапи: підготовчий та основний. [1]

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Завдання з формування діалогічної компетентності представлені в українських корекційно-розвиткових програмах, програмно-методичних комплексах, серед яких: програмно-методичний комплекс «Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення» (Л. І. Трофименко, 2013), програма «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» (І. В. Кравцова, Л. Л. Стахова, 2020), програма з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток мовлення» для підготовчих, 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями» (О. С. Хайдарова; укл. Г. О. Блеч, 2018), програма з корекційно-розвиткової роботи «Корекція розвитку» для підготовчих, 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з тяжкими

порушеннями мовлення (Рібцун Ю. В., 2018), програма з корекційно-розвиткової роботи «Корекція мовлення» для підготовчих, 1-4 класів закладів загальної середньої освіти для дітей з тяжкими порушеннями мовлення (Трофименко Л.І., Куравська Л.С., 2018), програма з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток мовлення» для підготовчих, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із затримкою психічного розвитку (І.М. Омеляченко, Л.О. Федорович, 2016), програма з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток мовлення» для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей та дітей зі зниженим зором (Скринникова С. В., Соляник Л. Д., 2016), «Розвиток слухового сприймання та формування вимови» для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей із порушеннями слуху (Федоренко О.Ф., Зганяйко І. Ф., 2018).

Розглянемо завдання з формування діалогічного мовлення в чинних корекційно-розвивальних програмах для дітей з особливими освітніми потребами.

У програмно-методичному комплексі Л. І. Трофименко «Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення» (2013) підкреслюють, що у дітей із мовленнєвими порушеннями формування комунікативних умінь і навичок відбувається повільніше та менш якісно, ніж у ровесників із типовим розвитком мовлення. Засвоєння мовних засобів ускладнене та розтягнуте в часі, що обмежує можливості таких дітей брати активну участь у мовленнєвій взаємодії та негативно позначається на їхньому емоційно-психологічному становленні. Дослідження у спеціальній літературі й результати педагогічних експериментів свідчать, що старші дошкільники із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) стикаються зі специфічними труднощами у формуванні зв'язного мовлення: слабо вираженою здатністю відтворювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, обмеженим відображенням навколишньої дійсності, недостатністю мовленнєвих ресурсів, а також складнощами у плануванні розгорнутого висловлювання.

У старшому дошкільному віці корекційна робота з дітьми із ЗНМ спрямовується на вдосконалення процесів сприймання та розуміння зв'язного мовлення (мовленнєвосприймальний компонент), а також на розвиток умінь самостійного продукування висловлювань у відповідях на запитання та при складанні розповідей з опорою на наочність і без неї (мовленнєвотвірний компонент). Ефективність навчально-корекційної діяльності забезпечується поступовим розгортанням зв'язних форм мовлення за двома напрямками: від діалогічних до монологічних і від репродуктивних до продуктивних (творчих).

Розвиток навичок діалогічного мовлення реалізується насамперед у предметно-практичній діяльності дитини – через діалог, постановку запитань, застосування допоміжних підказок і поступове їх усунення, як у межах спеціально організованих занять, так і у вільних ігрових ситуаціях [7].

Сформульовано основні завдання корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на мовленнєвий розвиток дітей. Вони передбачають удосконалення як імпресивного, так і експресивного мовлення, поступове формування мовних засобів для побудови зв'язних висловлювань, розвиток умінь діалогічного мовлення у процесі предметно-практичної діяльності та на спеціально організованих заняттях, а також формування здатності до самостійного постановлення запитань.

Очікуваними результатами такої роботи є:

- здатність уважно слухати та адекватно сприймати звернене мовлення в діалогічній формі;
- розуміння мовленнєвих звернень дорослих та однолітків (зокрема запитань і прохань);
- умінь відповідати на запитання різного характеру й рівня складності;
- навичка продовжувати та доповнювати висловлювання співрозмовника;
- здатність самостійно звертатися із запитаннями чи проханнями до дорослих і дітей, дотримуючись мовленнєвого етикету та правил соціальної поведінки;
- сформованість умінь складати прості та поширені речення за запитанням, демонстрацією дії чи сюжетною ілюстрацією;
- розвиток контролю за власними висловлюваннями та мовленням співрозмовників;
- володіння навичками ведення діалогу описового та сюжетного характеру;
- умінь використовувати невербальні засоби комунікації (міміку, жести) як допоміжний інструмент взаємодії [7, с. 49].

Програма “Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення”, авторами якої є І. В. Кравцова, Л. Л. Стахова (2020) – це програма корекційно-розвиткової роботи з дітьми старшого дошкільного віку шостого (сьомого) року життя розрахована на роботу з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення, які продовжують навчання та виховання в логопедичній групі (2й та 3й роки навчання), або з дітьми, які мають фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення (1й рік навчання).

Формування та вдосконалення діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку в програмі реалізується поетапно.

Перший період (вересень – листопад). На цьому етапі увага приділяється розвитку довільної уваги до мовлення, уміню зосереджено слухати звернене слово, розуміти його зміст, а також виявляти

та виправляти помилки у власних висловлюваннях і мовленні співрозмовника. Особливий акцент робиться на вдосконаленні діалогічного мовлення: закріпленні навички ставити запитання й відповідати реченнями з 2–4 слів, формуванні активної позиції дитини в діалозі. Діти вчаться обирати початкову репліку діалогу (привітання, подяка, вибачення, прохання, повідомлення), уважно вислуховувати співрозмовника, складати прості речення за сюжетною картиною із допомогою навідних запитань. Водночас розвивається пояснювальне мовлення та стимулюється здатність до елементарних міркувань [2, с. 58].

Другий період (грудень – лютий). До вищезазначених завдань додається формування умінь переказувати знайомі казки та невеликі тексти (5–7 речень) з опорою на навідні запитання та план, використовуючи наочність [2, с. 68].

Третій період (березень – травень).

Продовжується робота над вдосконаленням умінь переказу, але обсяг текстів збільшується до 5–10 речень, що сприяє збагаченню мовленнєвого досвіду дитини та розвитку зв'язного мовлення [2, с. 78].

У програмі з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток мовлення» для підготовчих і 1–4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями (автор О. С. Хайдарова, укладач Г. О. Блеч, 2018) виділяються два головні напрями: створення передумов мовленнєвого розвитку та вдосконалення основних мовленнєвих функцій.

Серед завдань програми визначено такі:

- активізація мовленнєвої та пізнавальної діяльності;
- розвиток і корекція пізнавальних процесів;
- формування комунікативної компетентності;
- розвиток і корекція мовленнєвої функції;
- удосконалення загальної та артикуляційної моторики.

Через індивідуальні відмінності у пізнавальній діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями програмний матеріал складно чітко регламентувати за семестрами чи роками навчання. Заняття з розвитку мовлення плануються з урахуванням необхідності багаторазового повторення вже засвоєного матеріалу з поступовим введенням нових завдань. Темп опрацювання змісту варіюється залежно від можливостей конкретної дитини чи підгрупи: у разі потреби навчання уповільнюється або, навпаки, прискорюється [4].

Програма з корекційно-розвиткової роботи «Корекція розвитку» для підготовчих, 1–4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з тяжкими порушеннями мовлення Рібцун Ю. В. (2018) представляє виокремлений напрям корекційно-розвивальної роботи «Мовленнєвий розвиток». Виділення цього напрямку

обумовлене важливістю мовленнєвої діяльності як головного інструменту пізнання світу та комунікації, що, своєю чергою, неможливе без відповідних засобів. У програмах корекційно-розвиткової роботи мовленнєві засоби структуруються в певні системи або «коди» (К.), завдяки яким формується «мовне чуття». Для молодших школярів з особливими освітніми потребами оволодіння цими кодами є необхідною умовою успішного спілкування та соціалізації. Зокрема, йдеться про засвоєння правил поєднання звуків у мовні послідовності (фонематичний К.), постійне збагачення словникового запасу (лексичний К.), оволодіння засобами словозміни та словотворення (морфологічний К.), а також правильне використання граматичних структур у побудові висловлювань (синтаксичний К.). Важливо, що зазначений напрям пронизує всі складові корекційно-розвиткової роботи, що підкреслює значущість авторських програм у подоланні мовленнєвих порушень [5].

У програмі «Корекція мовлення» для підготовчих та 1–4 класів закладів загальної середньої освіти для дітей із тяжкими порушеннями мовлення (автори: Л. І. Трофименко, Л. С. Куравська, 2018) передбачено окремий розділ «Корекція зв'язного мовлення» [8, с. 56]. Автори визначають діалог як первинну форму зв'язного мовлення, що являє собою мовленнєву взаємодію двох або кількох осіб. Метою корекційної роботи є формування у дітей практичних навичок мовленнєвого спілкування. Для цього пропонується поетапна робота:

- формування умінь відповідати на запитання та самостійно їх ставити;
- розвиток здатності адекватно й емоційно сприймати мовлення дорослих і ровесників;
- оволодіння виражальними засобами комунікації (жести, міміка, інтонаційні відтінки);
- формування діалогічної позиції, умінь слухати співрозмовника, утримувати його увагу, проявляти інтерес до бесіди;
- розвиток умінь розпочати, підтримати та завершити розмову, змінити тему за потреби, висловити власну думку, дати пораду чи побажання;
- вдосконалення навичок побудови логічних і послідовних висловлювань.

Очікувані результати роботи передбачають, що дитина здобуває вміння давати чіткі та повні відповіді на запитання, самостійно ініціювати діалог і дотримуватись його змістової лінії [8].

У програмі «Розвиток мовлення» для підготовчих і 1–4 класів спеціальних закладів для дітей із затримкою психічного розвитку (автори: І. М. Омельченко, Л. О. Федорович, 2016) акцент зроблено на говорінні як провідному виді мовленнєвої діяльності, що забезпечує як діалогічне, так і монологічне мовлення. Говоріння визначається цілеспрямованим процесом, зумовленим мотивом, потребою та конкретним змістом висловлювання.

Діалог трактується як форма мовлення, що складається з послідовних реплік, у яких чергуються питання, відповіді чи зауваження. Він базується на спільному для співрозмовників контексті ситуації, знаннях предмета мовлення та невербальних компонентах (жести, міміка, інтонація). Важливо, що діалог допускає граматичну неповноту, повтори, використання стереотипних мовних конструкцій, але водночас утворює завершену «діалогічну єдність» – ланцюг реплік, об'єднаних тематично й змістовно [3, с. 9].

У межах цієї програми спілкування розглядається як міжсуб'єктна взаємодія, що передбачає активність і свідомість обох учасників. На відміну від спілкування, комунікація трактується як процес передачі інформації від адресанта до адресата і має переважно безособовий характер. Відмінності цих процесів ілюструються відповідними структурними схемами [3, с. 12].

Розділ програми «Говоріння» містить комплекс завдань корекційно-логопедичної роботи, які реалізує вчитель-логопед. До них належать: переказ коротких текстів за допомогою запитань та наочності, складання оповідань за картинками чи серіями зображень, описові розповіді з використанням опорних схем, створення історій на основі життєвого досвіду [3, с. 29].

Педагоги початкових класів, у свою чергу, зосереджуються на розвитку умінь послідовно й логічно викладати думки, правильно використовувати лексику відповідно до ситуації, дотримуватись норм літературної мови та етичних правил спілкування. Діти вчаться переказувати літературні твори, створювати власні висловлювання й удосконалювати навички зв'язного мовлення як у навчальній, так і в позаурочній діяльності [3, с. 29].

Очікувані результати передбачають, що учні, самостійно або за допомогою педагога, здатні переказувати текст, вільно користуватися навичками діалогічного та монологічного мовлення, а також застосовувати засоби зв'язного мовлення у межах засвоєних лексичних тем [3, с. 29].

У програмі з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток мовлення» для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей та дітей зі зниженим зором (Скринникова С.В., Соляник Л.Д., 2016) стверджується, що більшість дітей із глибокими вадами зору мають фонетико-фонематичні порушення, у них несформовані процеси фонематичного аналізу та синтезу, невеликий словниковий запас. Часто трапляються серйозні порушення зв'язного мовлення, що обумовлено недостатнім досвідом спілкування, бідним сенсорним досвідом, а також зниженою загальною та мовленнєвою моторикою.

У спеціальних школах для дітей із порушеннями зору першочерговим завданням є розвиток мовлення, формування правильних навичок звукомови, удосконалення фонематичних

процесів, звуко-буквеного аналізу та синтезу. Важливо систематично збагачувати й уточнювати словниковий запас, розвивати увагу до морфологічної будови слова та словозміни у словосполученнях, працювати над граматичною організацією речень, навчати складати як прості, так і поширені речення, а також вживати різні граматичні конструкції у зв'язному мовленні. Поряд із цим значна увага приділяється розвитку діалогічного мовлення та профілактиці труднощів писемного мовлення.

Формування навичок усного мовлення відбувається поступово: спочатку розвиваються вміння слухати та розуміти мовлення, а далі – уміння говорити. Саме через слухання й говоріння людина отримує найбільший обсяг інформації. Особливістю навчання молодших школярів є те, що під час уроку все вимовлене водночас сприймається й через слух.

Розвиток умінь говоріння передбачає навчання дітей відповідати на запитання, будувати діалоги за зразком чи заданою ситуацією, висловлювати власні думки, створювати тексти-описи, розповіді, міркування, вигадувати казки, переказувати тексти різними способами, користуючись літературними нормами мовлення.

У програмі передбачено роботу над формуванням діалогічного мовлення вже у підготовчому класі на заняттях зі зв'язного мовлення (70 годин на рік, по 2 години щотижня). Наприклад, у тематичному плануванні передбачена тема «Діалог. Формування ініціативних реплік у спілкуванні» з практичною вправою «Моє перше інтерв'ю».

До кінця навчального року учні повинні вміти: чітко й виразно повторювати за вчителем; свідомо сприймати висловлювання; брати активну участь у бесідах з однолітками; контролювати власне мовлення.

Програма «Розвиток слухового сприймання та формування вимови» (О.Ф. Федоренко, І.Ф. Зганяйко, 2018) для дітей із порушеннями слуху орієнтована на використання збереженого слуху як основного каналу сприймання мовлення та формування правильної вимови. Вона визначає обсяг роботи, очікувані результати та напрямки спеціальної педагогічної діяльності. Особливістю цієї програми є відсутність жорстко визначеної тематичної структури для індивідуальних занять: їхній зміст адаптує сурдопедагог, враховуючи слухові та мовленнєві можливості дитини, її освітні потреби та інтереси.

У І циклі (1–2 класи) виділяються такі напрями:

- опрацювання слів і фраз для організації навчальної діяльності («Сідай!», «Ти почув?» тощо);

- використання слів і словосполучень, що відображають звукові явища («Півень кричить: куку-ріку!», «Чую шум вітру»);

- розвиток складоритмічної структури мовлення (вправи зі словами різної довжини, вірші,

тексти пісень);

- формування інтонаційної виразності (вигуки, емоційно забарвлені репліки, питання, прохання);

- робота з невеликими текстами (3–7 речень), близькими до досвіду дітей, включаючи казки.

Аналіз програм свідчить, що у загальних освітніх комплексних програмах («Дитина», «Впевнений старт», «Українське дошкілля») матеріал розподіляється лише за віком, тоді як у спеціальних програмах враховуються і вікові, і онтогенетичні критерії, а також тривалість навчання, відповідно до зони найближчого розвитку (за Л. Виготським).

У програмно-методичному комплексі «Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення» головним завданням у формуванні діалогічного мовлення є вдосконалення вмінь діалогічного висловлювання через предметно-практичну діяльність, у формі діалогів, запитань і відповідей, як на спеціальних заняттях, так і в ігровій діяльності.

Програма «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» акцентує на формуванні умінь ставити та відповідати на запитання реченнями з 2–4 слів, ініціювати діалог (через вітання, подяку, прохання, вибачення), слухати співрозмовника та реагувати на його висловлювання.

Для дітей із інтелектуальними порушеннями програма «Розвиток мовлення» не виокремлює завдань з формування діалогічного мовлення, проте робить наголос на розвитку комунікативної функції.

У програмі «Корекція розвитку» для дітей з тяжкими порушеннями мовлення завдання будуються на основі формування мовленнєвих кодів, серед яких діалогічне мовлення безпосередньо не виділяється. Натомість програма «Корекція мовлення» орієнтує на навчання дітей умінню ставити й відповідати на запитання, правильно сприймати мовлення дорослих і ровесників, а також користуватися невербальними засобами (жести, міміка, інтонація).

Програма «Розвиток мовлення» для дітей із затримкою психічного розвитку розглядає діалог як форму мовленнєвої взаємодії, що базується на спільному сприйманні ситуації та знанні предмета мовлення.

У програмах для дітей зі зниженим зором основними завданнями є розвиток умінь свідомо сприймати мовлення, брати участь у бесідах і контролювати власне висловлювання.

Натомість у програмах для дітей із порушеннями слуху головний акцент робиться на розвиток слухового сприймання, розуміння простих мовленнєвих конструкцій і формування комунікаційних навичок.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стаття дала можливість здійснити науково-методичний аналіз завдань із формування діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими мовленнєвими

порушеннями (ТПМ), визначених у чинних корекційно-розвивальних програмах України. Водночас виявлено низку проблемних аспектів, що залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, у програмах простежується фрагментарність завдань, відсутня системна послідовність формування діалогічного мовлення з урахуванням етапів його розвитку в нормі та специфіки ТПМ. Не завжди враховуються індивідуальні особливості дітей, їхні когнітивні можливості та рівень сформованості комунікативної компетентності.

Окремої уваги потребує інтеграція мовленнєвого розвитку з іншими видами діяльності (ігровою, предметно-практичною, художньо-мовленнєвою), що у більшості програм подається лише як допоміжний напрям, а не як цілісна методична система. Недостатньо чітко прописані очікувані результати з формування діалогічного мовлення: у багатьох випадках вони зводяться до загальних умінь слухати й відповідати, тоді як залишаються нерозкритими аспекти розвитку ініціативності, самостійності у постановці запитань, використання невербальних засобів спілкування, формування етикетних норм мовленнєвої поведінки.

Важливим є й те, що сучасні програми мало орієнтуються на можливості застосування інноваційних технологій, мультимедійних та інтерактивних засобів навчання, які могли б стати ефективним інструментом у розвитку діалогічного мовлення дітей із ТПМ. Таким чином, актуальною залишається потреба в розробленні комплексної методики, яка б поєднувала завдання з формування діалогічного мовлення із системною корекційно-розвитковою роботою, враховувала індивідуальні освітні траєкторії та створювала умови для підвищення комунікативної активності дітей.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи спеціальні програми, бачимо, що діти з вадами психофізичного розвитку мають труднощі з опануванням більшості мовленнєвих компетенцій, серед яких і діалогічна. У дітей із тяжкими порушеннями мовлення комунікативні уміння та навички у достатньому обсязі та якості спонтанно не формуються, а процес їх становлення відбувається значно пізніше, ніж у дітей із нормотиповим розвитком. Дефіцит мовних засобів не дозволяє цим дошкільникам активно та повноцінно використовувати мовленнєве спілкування, що негативно позначається як на їхньому пізнавальному розвитку, так і на соціалізації.

Головним завданням спеціального навчання діалогічного мовлення є оволодіння дітьми вміннями та навичками мовленнєвого спілкування, розвиток мовленнєвої інтенції та дотримання норм мовного етикету. Водночас важливим напрямом є формування здатності підтримувати діалог, розуміти позицію співрозмовника, ставити власні запитання та відповідати на запитання дорослих і однолітків у відповідній до ситуації формі.

Суттєвим компонентом корекційно-розвиткової роботи є розвиток здатності використовувати невербальні засоби комунікації (міміку, жести, інтонаційне забарвлення висловлювання), що сприяє формуванню виразності мовлення й допомагає долати брак мовних засобів. Не менш значущим є забезпечення зв'язку між формуванням діалогічного мовлення та іншими видами діяльності: ігровою, художньо-мовленнєвою, предметно-практичною. Саме через таку інтеграцію створюються умови для поступового переходу від елементарних мовленнєвих дій до більш складних форм комунікації.

Таким чином, діалогічне мовлення в дітей із тяжкими порушеннями мовлення має формуватися цілеспрямовано, поетапно, із застосуванням спеціальних методів і прийомів, що забезпечують його функціональність, ситуативність та практичну значущість у реальних комунікативних ситуаціях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відповідно до завдань, що поставлені у освітніх програмах щодо формування діалогічного висловлювання у дітей старшого дошкільного віку сформовані критерії оцінки діалогічної компетентності дітей старшого дошкільного віку з тяжкими мовленнєвими порушеннями: оцінка невербальних компонентів висловлювання та оцінка вербальних компонентів висловлювання.

Показниками до оцінки невербальних компонентів представлено: смислова адекватність, лексико-граматичне оформлення висловлювання, самостійність висловлювання.

Показниками до оцінки вербальних компонентів представлено: оцінка оптико-кінестичної системи та просодичної сторони мовлення.

Отже, перспективу подальших досліджень вбачаємо у глибшому вивченні формування діалогічного висловлювання, із врахуванням зазначених критеріїв оцінки, у дітей із тяжкими порушеннями мовлення.

Постає необхідність в розробці програми формування діалогічної компетентності дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Концепції стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2002. № 1. С. 2-7.
2. Кравцова І. В., Стахова Л. Л. Програма "Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення". Тернопіль : Мандрівець, 2020. 80 с.
3. Омельченко І.М., Федорович Л.О. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток мовлення» для підготовчих, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із затримкою психічного розвитку. Київ, 2016. 187 с.
4. Програма з корекційно-розвиткової роботи "Розвиток мовлення" для 1-4 класів спеціальних

закладів загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями https://docs.google.com/document/d/1uXE_Y9uh4PYflzeznc8zuLgllb060gRJoa8RzW6sPyU/edit?tab=t.0

5. Рібцун Ю.В. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Корекція розвитку» для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Київ, 2018. 83 с.

6. Скринникова С. В., Соляник Л. Д. «Розвиток мовлення». Програма з корекційно-розвиткової роботи для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей та дітей зі зниженим зором. Харків, 2016. 18 с.

7. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс. 2013.108с.

8. Трофименко Л.І., Куравська Л.С. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Корекція мовлення» для 1-4 класів закладів загальної середньої освіти для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. <https://docs.google.com/document/d/1iD4VdU-mUFgJHvUKqFzdusEslL-kSquAh7JNoK7xZ7w/edit?tab=t.0>

9. Федоренко О.Ф., Зганяйко І.Ф. Розвиток слухового сприймання та формування вимови» для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей із порушеннями слуху. Київ, 2018. 18 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.09.2025

Дата публікації: 24.09.2025